

AMİR XUSRAW-İ DİHLAWÎ'NİN ESERLERİNİN YAZMA NÜSHALARI

NİHAD M. ÇETİN

Hindistan'da Dehli (=Delhi)'de yaşamış, Türk asıllı büyük ve velüt şâir Abu'l-Hasan Amir Husayn Dihlawî (651-725/1253-1325)'nin eserlerinin birçoğu basılmış ise de, bunlar ilmî neşirler olarak hazırlanmamıştır. Şâirin daha hayatında büyük bir rağbet gören ve sür'atle yayılan eserlerinin bugün muhtelif şark ve garp kütüphanelerinde mevcut oldukça bol el-yazması nüshalarının tanınmasının ileride yapılacak çalışmalara, bunların isâbetli ve sıhhatli olmaları bakımından, lüzümlü zemîni hazırlıyacağı âşikârdır. Bu düşünce ile, bu makalede Xusraw-i Dihlawî'nin eserlerinin İstanbul kütüphanelerinde bulunan nüshaları tanıtılmak istenildi.

Xusraw-i Dihlawî¹ Cengiz istilâsı sırasında Mâverâünnehr'den veya Belh'ten, veyahut da Belh'e uğramak sûretiyle Mâverâünnehr'den Hindistan'a göç eden² Laçin adlı Türk kabilesine mensup asıl bir âiledendir. Babası Amîr-i Lâçin Sayfaddîn Maḥmūd Şamsi nüfuzlu ve mühim bir şahsiyetti. Ganj kenârında Mu'minâbâd kasabasına yerleşmiş ve Dehli sarayı mensuplarından 'Imâd al-Mulk'ün kızı ile evlenmişti. Bu evlenmeden dünyaya gelen üç oğlundan ortancası Xusraw'dir.

Amîr Xusraw 651/1253'de Mu'minâbâd (Patiyâli)'de doğdu. Zamanın mûttad tahsili yanında husûsî hocalardan da ders alan Xusraw pek küçük yaşında şiirler söylemeğe başladı. Babasının geniş ve seçkin bir muhiti vardı. Xusraw parlak zekâsı ve taşmağa âmâde istidâdını teşvîke ve beslemeğe müsâit olan bu muhitte etrafının dikkat ve alâkasını üzerine topladı. 659 h.'da babasının ölümü üzerine, onun yetişmesi ile dedesi 'Imâd al-Mulk meşgul oldu. Böylece Xusraw'ın, dedesinin yanında,

¹ Hayatı için bk. Dr. Mohammad Wahid Mirza, *The Leife and Works of Amir Khusrau*, Calcutta, 1935; Storey, *Persian Literature*, Luzac, 1938, II, 495 v.dd.; *IA*, V/1, 601 (M. Hidayet Hosain, *Husrev*): Dr. 'A. Xayyampur, *Farhang-i suxanwâran*, Tebriz, 1340 hş., s. 90 ve ve bu eserlerde gösterilen yerler.

² M. Wahid Mirza, *ayn. esr.*, s. 6 v. dd.

devrin edipleri, san'atkârları ve mühim şahsiyetleri ile devamlı temas hâlinde büyümesi onun inkişafını daha da sür'atlendirdi. *Tuhfat aş-şigar*'ının mukaddimesinde bizzat anlattığına göre, daha 12 yaşında iken, şiirlerini dinleyen ve bu arada tashih eden üstadların takdirleri ile hevesi daha çok artıyor, günlerini şiir yazmakla, güzel ve gerçek şiirin ne olduğunu anlamak için büyük şâirlerin eserlerini dikkatle okumak ve onları taklit etmekle geçiriyordu.

Dedesinin 671 h.'de ölümü üzerine, bâzı emir ve prenslerin ve nihayet sırasile Sultân Muḥammad b. Giyâtaddin Balaban (664-686/1265-1287), Mu'izzaddin Kayqubâd (686-689/1287 - 1290), Calâladdin Fîrûz Şâh (689-695/1290-1295), Sultân 'Alâ'addin Muḥammad (695-715/1295-1315), Qutbaddin Mubârak Şâh (716-720/1316-1320) ve Giyâtaddin Tuḡluq Şâh (720 - 725 / 1320 - 1324) ve Sultân Muḥammad b. Tuḡluq (725-752/1324-1351)'un himâyesini gördü. Bu arada muhtelif siyasi karışıklıklar ve hükümdarların değişmesi onun saraydaki yerini ve itibârını hemen hemen hiç değiştirmede.

724 h.'de bir sefere çıkan Giyâtaddin Tuḡluq Şâh'a refâkat etmişti. Dönüşte hükümdar öldü (725). Şeyhi Nizâmaddin Awliyâ'nın da ölümü haberini öğrenen şâir acele Dehli'ye döndü. Bütün servetini fakirlere dağıtarak, yeni hükümdardan ayrıldı, aslen Türk olan ve şâire «Turk'ul-lâh» lakabını veren şeyhinin mezârının bulunduğu, şehirden birkaç kilometre mesâfedeki Giyâtpür adlı köye çekildi ve aynı sene içinde öldü (29 zilkade 725/6 kasım 1325). Derin bir bağlılık, büyük bir hürmet ve tâzim hissiyle mânevî hayatında kendisine dâima müstesnâ bir yer verdiği şeyhinin ayakucuna defnedildi.

Xusraw dindar, cömert, samîmi ve açık kalbli idi. Âilesine düşküdü. Türklüğünden dâimâ iftiharla bahsederdi. Nazmında ve nesrinde dile olan hâkimiyeti, bilhassa şiirlerindeki âhenk, tasvirlerindeki canlılık, ve geniş muhayyilesi ile Xusraw gerek kemiyet, gerekse keyfiyet bakımından büyük bir eser bıraktı. Aynı zamanda mûsikîde de devrinin en salâhiyetli simâlarındandı.

15-16 yaşlarından itibaren yazdığı şiirlerini eserlerine alan ve hayatının sonuna kadar san'at gücü verimini kaybetmeyen şâirin hâl tercümesinden bahseden kaynaklarda ve sonraki tedkiklerde yüze yakın eserinin bulunduğu zikredilirse de, verilen bu sayıların doğruluk derecesi şüphelidir. Eserlerinin el-yazmalarını ihtivâ eden kütüphanelerin kataloglarına ve tarihî kaynaklardaki sarih kayıtlara dayanarak, onun eserlerinin bir listesini hazırlayan Dr. M. Wahid Mirza, önce 45 isim saymış, sonra bunlardan ayrı adlarla zikredilen aynı

eserleri, diğer eserlerinden çıkartılmış parçalar oldukları hâlde müstakil isimlerle intikal etmiş bulunanları ve Xusraw'e âidiyetleri şüpheli görülenleri gözönüne alarak, bu sayıyı 22'ye indirmiştir¹. Xusraw'ın belli başlı eserleri şunlardır:

Divanları: *Tuhfat aş-şîğar* (16-19 yaşları arasında yazdığı şiirlerinden tertip edilmiştir), *Wasat al-hayat* (20-33 yaşları arasında yazdığı şiirleri ihtiva eder), *Gurrah al-kamâl* (34-43 yaşları arasında yazdığı şiirleri), *Baqiya-i naqiya* (43-66 yaşları arasında yazdığı şiirler). Bu dört divan Lucknow'da Naval Kışor matbaasında taşbasması suretiyle basılmıştır. *Nihayat al-kamâl* (son yıllarında yazdığı şiirler).

Hamse si: *Motla' al-anwar* (Dehli, 1293/1887, Lucknow, 1303/1884 ve daha sonra da Aligarh'da, basılmıştır), *Şirin u Xusraw* (Aligarh'da basılmıştır. *Macnün u Layli* (Kalküta, 1811, 1829; Lucknow, 1286/1869, 1870, 1899, Aligarh, 1335/1917), *Ājina-i İskandari* (Aligarh, taş basm.), *Haşh bihişt* (Lucknow, 1240/1873 ve Aligarh, 1336/1918).

Tarihî mesnevîleri: *Qirân-i sa'dayn*, (Cawnpore 1871, 1885; Lucknow, 1885 ve Aligarh, 1918; Tahran 1886 taşbasım.), *Āşîqa* veya *Xidr Xân u Duwalrani* (Aligarh, 1336/1917), *Tuğluq-nâma* (Haydarabad, 1352/1933), *Nuh siphr*.

Mensür eserleri: *İcâz-i Xusrawi* (Lucknow, 1865, 1876), *Târi x-î Ālâ'î* (veya *Xazâ'in al-futûh*. Aligarh, 1917), *Afdal al-fawâ'id* (Dehli 1887)².

Görüldüğü gibi Xusraw'ın eserlerinin büyük bir kısmı basılmış ise de, bunların çoğu sağlam nüshalara dayanan ilmî neşirler değildir. Esasen böyle bir işin mevcut yazmaların bilinmesine dayanacağı aşîkârdır. Xusraw, Anadolu'da çok şevilmiş, Türk dîvan şâirleri tarafından büyük üstadlardan biri kabûl edilmiş, eserleri Anadolu'da hayli yayılmıştı. Bundan dolayı İstanbul ve Anadolu kütüphanelerinde onun eserlerinin eski ve sağlam nüshalarına tesadüf edilmektedir. Bu nüshaların bir kısmına tahsis edilen bu ilk makale İstanbul kütüphanelerinde bulunan bâzı yazmalarla Sayın İzzet Koyunoğlu'nun husûsî kütüphanesinde bulunan bir nüsha³ ve Râşit Efendi Kütüphanesindeki bir yazmanın⁴ tavsîfi verilecektir.

¹ M. Wahid Mirza, *agn. esr.*, s. 140 v. dd., 245 d. d.

² Xusraw'ın eserleri, bunların bilinen nüshaları ve basmaları için bk. Storey, *agn. esr.*, II, 498 v. dd.

³ Bu makale, nr. 7. (Sayın I. Koyunoğlu'na bu münâsebetle teşekkür etmeği bir borç sayarım).

⁴ Bu makale, nr. 2. Ayrıca Diwân'ının Bursa kütüphanelerinde bulunan iki nüshası için bk. *Une liste des manuscrits choisis parmi les bibliothèques de Bursa*.

Xusraw'in eserlerinin İstanbul kütüphanelerinde bulunan yazmalarının çoğu sayın hocalarım H. Ritter ve Ahmed Ateş ile Herbert W. Duda tarafından hazırlanmış olup, yakında neşri ümit edilen İstanbul kütüphanelerindeki farsça manzum eserlerin katalogunda tavsif edilmiş bulunduğundan burada bu eserlerin yalnız kütüphaneleri ile, varsa istinsah tarihleri ve müstensihlerinin adları verilecektir. Bu eserler şunlardır:

Dîwān'lar: Fatih 3820 (şawwāl 870), 3818 (du'l-hicca 890, Hasan b. Muḥammad Şayx Saxtkamān), 3814 (4 du'l-hicca 902), 3812 (906, Şīraz), 3815 (IX. asır.), 3817 (25 cumada I 900), Türk-İslām Eserleri Müzesi 2024 (du'l-qa'da 870), 1980 (racab 903, Mun'imaddin al-Awhadi¹), 2049 (ramadān 998), 1981 (X. asır), 1982 (IX veya X. asır), Esad Efendi 2850 (892, Muḥammad b. İbrahim b. Mas'ūd²), 2650 (IX. asır), Nuruosmaniye 3819 (Racab 897, Mun'imaddin Awhadî³), 3818 (şa'bān 902), Üniversite Kütüphanesi FY 1049 (İsfahan, 11 racab 993, Süzi b. 'Alī as-Sāwaci), FY 1134 (XI. asır), FY 58 (XI. asır).

Xamsa: Esad Ef. 2574 (941-943)⁴, Türk-İslām Eserleri Müzesi 2060 (= Esad Ef. 2575; racab 978, Darwiş Muḥammad al-Cāmi)⁵, Ayasofya 3776 (XI. asır), 3859 (X. asır)⁶, Fatih 3745 (IX. asır, Husayn b. 'Alī⁷), Üniversite Kütüphanesi FY 966 (IX. asır).

Kullîyāt: Üniversite Kütüphanesi FY 458 (*Dibāça*'si ile birlikte *Ġurraṭ al-kamāl*, *Muqatta'āt*, *Ġazalîyāt*, *Matla' al-anwār*, *Xamsa*, *Miftāh al-futūh*, *Xidr Xān u Duwalrānî*, *Rubā'iyat* ve başka küçük parçaları ihtivâ eder. İstinsâhı: 893 Qanbar 'Alī b. Xusraw-i İsfahani); Esad Ef. 2629. (*Gazalîyāt*, *Rubā'iyat*, *Nuh sipîhr*, *Qirān-i sa'dayn*, *Duwalrānî-i Xidr Xān* ve *Muqatta'āt*'ı ihtivâ eder. İst. 1 şa'bān 895, Aḥmad Ġazanî),

Publiée à l'occasion du XXII. Congrès International des Orientalistes, İstanbul 1951, s. 11, nr. 20: Haraççioğlu Kütüphanesi, nr. 978, ist. 822; *agn. esr.* s. 65, nr. 23: Orhangazi Kütüphanesi, nr. 1184, ist. XI. asır. Ayrıca Vahid Paşa Kütüphanesi (Kütahya) 'nde nr. 1557'de kayıtlı bir *Dîwān*'ı vardır.

¹ Mun'imaddin Muḥammad al-Awhadî al-Husayni'nin istinsah ettiği eserlerden birkaçı için bk. Fehmi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar Katalogu*, İstanbul 1961, kat. nr. 391, 439, 534.

² Eserin müstensihisi Muḥammad b. İbrahim b. Mas'ūd'un 890'da istinsah ettiği bir başka eser için bk. *Topkapı Sarayı ... Farsça Yazmalar Kataloğu*, nr.414.

³ Bk. yukarda not 1.

⁴ Tavsifi için bk. Herbert W. Duda, *Ferhad und Schîrîn*, Praha, 1933, s. 188.

⁵ Tavsifi için bk. H. W. Duda, *agn. esr.*, s. 188.

⁶ *Agn. esr.*, s. 189.

⁷ *Agn. esr.*, s. 191.

Muhtelif eserler: *Matla' al-anwār*: Ayasofya 3857/6 (ist. 816); *Gazalīyat*: Ayasofya 3856/33 (ist. 816); *Bahr al-abrār* ve *Mir'at aş-şafā*: Veliyeddin 1918; *Ruba'ī yāt*: Ali Emīri F 101; *Şīrīn u Xusraw*: Üniversite FY 774 (X/XI. asır); *Qiran-i sa'dayn*, *Duwalrānī-i Xidr Xān* ve *Nuh sipīhr*: Üniversite 1340 (X. asır) ¹, *Duwalrānī-i Xidr Xān*: Üniversite FY 912 (1 şa'ban 981); *Haşt bihişt*: Üniversite FY 255 (cumāda I 885), FY 855 (XII. asır): Nuruosmaniye 3825 (Muhammad Qasim b. Şadişah; 924) ²; *Qiran-i sa'dayn*: Türk İslam Eserleri Müzesi (= Fatih 4015, IX/X, asır).

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan nüshalar ise bu kütüphanenin 1961'de neşredilen katalogunda ³ tavsif edilmiştir ki, bu yazmalar şunlardır:

Dîwān lar: Revan Köşkü 971 (kat. nr. 585, ist. 934, Yār Muhammad al-Harawī ⁴), Hazine 876 (kat. nr. 586, ist. X. asır), Revan 972 (kat. nr. 587, X, asır), Revan 969 (Kat. nr.588, X. asır), Revan 970 (kat. nr. 606, IX. asır), Revan 960 (kat. nr. 607, IX. asır), Revan 961 (kat. nr. 608, IX. asır), Üçüncü Ahmed 2484 (kat. nr. 609, IX. asır), Revan 1004 (kat. nr. 610, IX. asır).

Xamsa: Hazine 898 (kat. nr. 591, ist. rabī' I 850), Revan 1021 (kat. nr. 592, ist. şawwāl 867, Maḥmūd al-Kātib), Hazine 795 (kat. nr. 593, du'l-qa'da 882), Hazine 801 (kat. nr. 594, ist. 902 Hasan al-Husaynī), Hazine 799 (kat. nr. 595, ramadān 903), Hazine 798 (kat. nr. 596, rabī' II 906), Hazine 800 (kat. nr. 597, muḥarram 908, Tāhir Muhammad), Hazine 797 (kat. nr. 598, şawwāl 927, Şah Maḥmūd Nişāburī ⁵), Revan 1029 (kat. nr. 599, ist. 979, Muhammad b. İshāq Cānā-

¹ Tavsifi için bk. Fehmi Edhem ve Ivan Stehoubine, *Les Manuscrits orientaux illustrés de la Bibliothèque de l'Université de Istanbul*, Paris 1933, s. 38 v. d.

² Bu eserin müstensihisi Muhammad Qasim b. Şadişah (ölm. 950 h.) için bk. Habib, *Hat ve hattâtın*, İstanbul, 1305, s. 255. İstinsah ettiği bir yazma için bk. *Topkapı Sarayı Müzesi ... Farsça Yazmalar Kataloğu*, nr. 725.

³ Burada kaydedilecek eserlerden başka, Xusraw'in muhtelif şiirlerini ihtiva eden mecmualar için bk. kat. nr. 891, 893, 898, 899, 902.

⁴ Büyük hattatlardan olan Yār Muhammad al-Harawī'nin hieri 923-934 tarihleri arasında istinsah ettiği birkaç yazma için bk. *Topkapı Sarayı Müzesi ... Farsça Yazmalar Kataloğu*, nr. 444, 585; H. Duda, *Ferhad und Schīrīn*, s. 198.

⁵ Bu eserin müstensihisi Nizamaddin Şah Maḥmūd Nişāburī Zarrīn-qalam, İsmā'îl Şafawī devrinin en büyük hattatlarından biri olup bilhassa *Şah-nāma* istinsah ederd, bk. *Hat ve hattâtın*, s. 200; Qādi Aḥmad, *Hoş-nuwīsān u naqqāşān (Calligraphers and painters)*, ing. trc. V. Minorsky, Washington 1959. s. 135 v. d.. Bu hattatın 925-942 tarihleri arasında istinsah ettiği eserlerden birkaçı için bk. *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar Kataloğu*, nr. 17, 432, 482, 564, 598, 739, 898.

bādi), Hazine 866 (kat. nr. 600, X. asır), Revan 1020 (kat. nr. 601, du'l-qa'da 1061).

Muhtelif eserler *Gazaliyat*: Hazine 1006 (kat. nr. 598, r-cab 890, 'Abd al-Malik b. Sa'd Waqqāş al-'Abbāsī), Revan 973 (kat. nr. 590, ramadān 898); *Matla' al-anwār, Şir'in u Xusraw ve Macnūn u Laylī* mesnevileri: Hazine 796 (kat. nr. 887, rabī' I 810); *Haşt bihişt*: Hazine 602 (kat. nr. 602, Sultān 'Alī al-Maḡhadī¹ tarafından Sultān Muḡammad Muḡsin Xān için 902 şafar'inde intinsāh edilmiştir); *Matla' al-anwār ve Xusraw u Şir'in*: Revan 1030 (kat. nr. 603, İst. 905); *Duwal-rāni-i Xidr Xan*: Hazine 684 (kat. nr. 604, ist. 992, Muḡammad Şarīf); *Qirān-i sa'dayn*: Hazine 871 (kat. nr. 605, ist. 922, Sultān Muḡammad Nur al-Kātib)².

Bunlardan başka, Xusraw'in eserlerinin nüshalarından bahseden tedkiklerdeki yazmalara şunları ilâve etmek gerekir: Kahire'de Xidiwiya kütüphanesinde bulunan nüshalar: *Dîwān'lar: Fihrist al-kutub al-farisīyat al-mahfūza bi'l-Kutubxanat al-Xidī wīyat al-Mişriya*, Kahire, 1306, s. 451 (ist. 921, Mun'imaddīn al-Awḡadī³), diğer nüsha *agn. yer.* müst. 'Abdallāh al-Kātib al-İşfahānī⁴), diğer nüsha, s. 474, 477 (ist. 859, 'Abdallāh b. Şa'bān), diğer nüsha, s. 482; şiirlerinden seçme sûretiyle nakiller için bk. s. 480, 488. *Xamsa: The Chester Beatty Library a catalogue of the persian manuscript and miniatures*, Dublin 1959-60, II, 18, nr. 163.

1. Gazaliyât.

Lâleli Kütüphanesi (Süleymaniye), nr. 1447/2.

Kahverengi meşin, basma beyzî şemseli, zincirekli, şîrâze ve miklablı bir cild içinde 286 varak, 175 × 265 (190 × 175) mm. eb'adında. İnce, filigranlı ve âharlı kâğıt. Yazısı: tâlik. Arası yıldız doldurulmuş çift siyah ve dışta mâvi çizgilerden mürekkep çerçeve içinde 21 ve Xusraw'in gazellerini ihtiva eden, mısralardan müteşekkil sütunlar hâlindeki hâşiyede 20-23 satır, yani mısra vardır. 1^b 'de müzehheb bir başlık bulunmaktadır.

Xusraw'in gazeliyatından (1^b - 228^b 'de hâşiyede) başka *Dîwān-i Salman* (1^b - 286^b 'de ortada) ve *Xulāsa-i Diwān-i Kamāl* (288^b -

¹ Sultān 'Alī al-Maḡhadī (ölm. 919 h.), Sultan Hüseyin Baykara ve Ali Şîr Nevâî devrinin en büyük san'atkârlarındandır, bk. *Hat ve hattatın*, s. 197 v. d.; *Calligraphers and painters*, s. 101 v. dd. İstinsāh ettiği eserlerden birkaçı için bk. *Topkapı Sarayı ... Farsça Yazmalar Kataloga*, nr. 433, 467, 700, 711.

² Müstensih Sultān Muḡammad Nūr al-Katib (= Nūraddīn b. 'Ali) için bk. *Hat ve hattatın*, 225.

³ Mun'imaddīn için bk. bu makale s. 4, not 1.

⁴ 'Abdallāh al-Kātib al-İşfahānī'nin hierî 894'te istinsah ettiği bir başka yazma için bk. *Topkapı Sarayı ... Farsça Yazmalar Katalogu*, nr. 875.

286^b)'i ihtiva eden bu nüsha bir emîrin kütüphanesi için Sultāniya'de 828/1425'te istinsah edilmiştir.

Xusraw'in, münacât ve na'tlerden sonra yer alan gazelleri kafiye-lerine göre harf sırasına konulmuş değildir.

Baş (1b):

ای ز خیال ما برون در تو خیال کی رسد
یا صفت تو عقل را لاف کمال کی رسد

Son (228^b):

دلک چه در خور عشقست خسرو افسوس
که قیمتی گهری بر گدا گرو کردم
تام شد غزلیات خسرو

2. Divān.

Râşid Efendi Kütüphanesi (Kayseri), nr. 1274.

Meşin, şemseli, köşebendli, miklablı ve şîrâzeli bir cild içinde 197 varak. 119×170 (78×118) mm. eb'âdında. Her sahifede yıldız çerçeve içinde tâlik ile 17 satır. Başlıklar altın yıldızla, 1^b müzehhep.

Eser receb 836/mart 1433'da istinsah edilmiştir.

Baş:

حمد رانم بر زبان الله رب العالمین

3. Divān-i ğazaliyât.

H. Hüsnü Kütüphanesi (Süleymaniye), nr. 965.

Siyah meşin, fesrengi şemse ve köşebendli, miklablı ve şîrâzeli bir cild içinde 174 varak. 155×190 (haşiye ile beraber 90×115, yalnız orta kısım 62×100) mm. eb'âdında. Kağıdı krem renginde, ince ve âharlı. Hâşiye ve iç kısım, arası altın yıldız doldurulmuş çift siyah çizgiden ibaret cedvel ile çevrilmiş. İnce tâlik ile, ortada 15 satır. Hâşiyede, sütunların ortasında, satırların istikamet değiştirdiği yerlerde, üçgen şeklinde çerçeveler içinde yıldızla, kırmızı veya yeşil mürekkeple yapılmış çiçek motifleri tekrerrür eder. و لہ lar kırmızı mürekkeple, ج 'ler umümiyetle ج , sesliler den sonra gelen د 'lar bâzan ذ olarak yazılmış, noktalar ekseriyetle ihmâl edilmiştir.

Xusraw'in *Dîwân*'ı ortadadır, hâşiyede ise *Dîwân-i Hasan* bulunmaktadır. Eser şa'bân 908/ocak 1503'de istinsah edilmiştir.

Baş (1^b):

ابر می بارذ و من میشوم از یار جدا
چون کنم دل بچین درد زدندار جدا

Ferağ kaydı (174^b): تمت الكتاب بعون الملك الوهاب في تاريخ رجب
سنة ثمان وتسعمائة في دار الملك شيراز.

4. Dīvān.

Lala İsmail Efendi Kütüphanesi (Süleymaniye), nr. 441.

Cildi kahverengi meşin, şemseli ve köşebendli, zencîrekli, miklablı ve şîrâzeli, kapakların iç tarafı, zemini lâciverd, oyma şemse ve köşebendli, yıldız zencîrekli, miklabın cildin sırtına mukabil olan kısmında şu beyit yazılı:

نگردد جر گرفتاران دل را غزلها تی که خسرو می سراید

395 varak. 150 × 256 (75 × 155) mm. eb'adında. Kâğıdı koyu krem renginde, âharlı ve filigranlı. Her sahifede arası yıldız doldurulmuş mavi ve siyah çizgilerden mürekkep cedvel içinde güzel bir tâlik ile 15 satır. Başlıklar yıldız veya mâvi mürekkeple, ج'ler umûmiyetle ج olarak yazılmakta. 1^b ve 2^a 'da yazıya ayrılan 42 × 50 mm. eb'adındaki ve beşer satır ihtiva eden metne âit kısımların etrafı tezhib ile kaplı. Gene bu iki sahifede tezhib içerisinde, metnin üst ve altında şu ibâreler bulunmaktadır:

(1^a 'da üstte), دیوان غزلیات

(1^a 'da altta) امیر خسرو دهلوی

(2^a 'da üstte) افصح المتکلمین

(2^a 'da altta) علمه الرحمة

Tarihi yoksa da IX./XV. asrın sonlarında veya X./XVI. asırda istinsah edilmiş olduğu söylenebilir. Sarı başlıklarla ayrılmamış olarak 1. tevhid, münâcat ve na't mâhiyetindeki şiirler (1^b -), 2. kafiyelerine göre harf sırasına konulmuş gazeller (6^b -), 3. kıtaât (384^a), 4. rubâiyât (387^b -) ve müfredât (391^b -) bölümlerini ihtiva eder.

Baş (1^b):

حمد دائم بر زبان الله رب العالمین آنک جان بخشید در قرآن هدی للمتقین

Gazeller kısmı, baş (6^b):

ای باد برف برفکن آن روی آشناک را وی دیده گرسودا کنم آبی بزن این خاک را

Son (392^a):

خسرو چو سلامت نکند عیب مگیرش
عاشق که ترا دید چه پروای سلامش

تم لکتاب بعون الله ملك الوهاب...

5. Dīvān.

Kadıẓāde Mehmed Efendi Kütüphanesi (Süleymaniye), nr. 389.

Kahverengi meşin basma şemse ve köşebendli, zencîrekli, miklablı ve şîrâzeli bir cild içinde 369 varak. 120 × 220 (80 × 165) mm. eb'âdında. Kâğıdı krem renginde. filigranlı. Siyah mâvi ve altın yıldızla çizilmiş cedvel içinde, tâlik ile 17 satır. Söz başları kırmızı, sarı ve yeşil mürekkeple. ج'ler umümiyetle ج olarak yazılmış. Yazmada güve tahribâtı var.

Eser 3^b 'de başlar, münâcât, tevhid ve na't mâhiyetindeki birkaç şiirden sonra ğazalîyât başlar (7^b), bunu muqatta'at (350^b -) ve rubâ'îyat (357^b -) takîbeder. Yazma sondan noksandır.

Tahminen X./XVI. asırda istinsah edilmiştir.

Baş (3^b):

ای بدرماندگیء پناه همه کرم تست عندرخواه همه

İlk gazel (7^b):

ا. بر می بارد و من می شوم از یار جدا چون کنم دل بچنین حال زدندار جدا

Son (369^b):

هر بار که در کوی تو باشد گذرم حاجت نبود که تو برآی زدرم
از دور زمین بوسم و درگذ ^{رم} بر بخت خود اعتماد هست این قدرم

6. Dīvān.

Zühtü Bey Kütüphanesi (Süleymaniye), nr. 642.

Ebrulu kâğıt kaplı, mukavva, şîrâzesi dağılmış eski bir cild içinde 75 varak.. 127 × 225 (65-75 × 175) eb'âdında. Kâğıdı krem renginde, bâzan pembe. Bâzi varakları rutûbet ve oksitlenme ile harap olmuş. 28. varakta biten mâvi mürekkeple çekilmiş cedvel içinde, her sahifede ince tâlik ile 23 satır. Başlıklar kırmızı:

Xusraw'ın *Dîwân*'ı bu yazmanın 1. - 53. varaklarındadır¹. Yazmanın vaktiyle dağıldığı ve sonra bâzi noksanlarla, murakabesi de olmadığı için, takdim te'hîrlerle cildlendiği anlaşılıyor. Her ne kadar metin bâzi nüshaların ilk şiiri ile başlıyorsa da, şâirin muhtelif divanlarından seçilmiş şiirleri ihtiva eden bu yazma baştan ve sondan bir veya birkaç varak noksandır. Meselâ 1^a 'daki metin cildlenirken yapıştırılan kâğıtla kapanmıştır, 4. - 5., 28. - 29., 49. - 50. varaklar arasında noksanlar vardır. 39. varakın 42. varakı tâkip etmesi gerekir. Şiirler şu sıra ile tertip

¹ Yazmanın 54. - 55. varaklarında Nizâmî'nin *Xuşraw u Şîrin*'i vardır, fakat baştan ve sondan noksandır.

edilmiştir: 1. Tevhid, münâcât ve na'tler ki, bunların başındaki *abyât-i silsila* de kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Bunları mürşidi ve hocası Nizâmaddin Awliya, Sultân 'Alâ'addin Muḥammad, Calâladdin Fîruz Şah, Sultân Mu'izzaddin Kaykubâd hakkındaki medhiyeler takip eder (1^b - 49^b); 2. Gazelleri ihtiva eden bu kısımda gazellerin başında "az *Baqiya-i naqiya*, az *Tuhfat aş-şigar*, az *Wast al-ḥayât*, az *Ḡurraṭ al-kamal* ibâreleri bulunmaktadır (29^a - 49^b); 3. Rubâiler (50^a - 53^b). İstinsah tarihi yok. Tahminen XI./XVII. veya XII./XVIII. asırda istinsah edilmiştir.

Baş (1^b):

حمد رآم بر زبان الله رب العالمين آنک بخشیده است از قرآن هدی للمتقین.

Son (53^b):

گم شد دل من بزلف آن شمع یگل دیوانه شدم از بی آن گم شده دل
گریان گریان میان زلفش رقم باران و شب تیره و راهم مشکل

7. Xamsa.

İzzet Koyunlu Kütüphanesi (Konya).

Arkası ve kenarları meşin, şîrâzeli, miklablı bir cild içinde 344 varak. Kâğıdı krem renginde filigranlı, âharsız, üzerinde rutûbet lekeleri ve oksitlenmeden mütevellit yuvarlak lekeler var. 165 × 235 (98 × 162) mm. eb'adında. Her sahifede mâvi, siyah, yeşil ve nar çiçeği renginde çizgilerden müterekkep cedvel içinde tâlik ile 17 satır. Başlıklar altın yıldız ve mâvi mürekkeple. 1^b ve 2^a sahifeleri tamâmen müzehhep.

Her mesnevinin sonunda tekerrür eden ferağ kayıtlarından müstensihin adının Nizâmî olduğu anlaşılıyorsa da bunlarda tarih zikredilmiyor. Eser tahminen IX./XV. asırda istinsâh edilmiştir. İhtiva ettiği mesneviler şunlardır:

1. *Matla^c al-anwâr* (1^b - 61^b).

Baş: بسم الله الرحمن الرحيم خطبة قدس است بملك قدیم

2. *Şirin u Xusrav* (62^b - 142^a).

Baş:

خداوندا دل را چشم بگشای بمراج یقینم راه بنمای

3. *Macnûn u Layli* (143^b - 192^b).

Baş :

ای دادہ بدل خزانہ راز عقل از تو شدہ خزانہ پرداز

4. *Āyina-i İskandari* (193^b - 278^b).

Baş :

جهان پادشاها خدای تراست ازل تا ابد پادشاهی تراست

5. *Hašt bihišt* (279^a - 344^a).

Baş :

ای گشا ینده خزاین خود نقش پیوندگار کاه وجود

Ferağ kaydı¹

تمام شد کتاب خمسة خسرو علیه الرحمة کتبه الفقیر الحقیق نظامی ...

8. *Xamsa*.

Hâlet Efendi Kütüphanesi (Süleymaniye), nr. 101 (ilâve).

Kahverengi meşin, iç ve dışında basma şemse, bulunan köşebendli, miklab ve şîrâzeli bir cild içinde 185 varak. Eb'adı 172 × 241 (120 × 170) mm. Kâğıdı bej renginde, önce filigranlı ve âharlı. Mâvi, siyah, yıldız, yeşil ve kırmızı çizgilerle çekilmiş cedvel içinde, her sahifede dört sütun (iki beyit) üzere 24 satır. Yazısı tâlik. Başlıklar kırmızı.

Eserin baş tarafında numarısız varakların üçüncüsünün a yüzünde şâir ve *Xamsa*'sini teşkil eden mesnevîlere dâir farsça uzun bir not, aynı varakın b yüzüne de gene bu eserler ve vezinleri hakkında türkçe, kısa bir açıklama vardır. İkinci ve dördüncü mesnevîlerin sonlarındaki kayıtlara göre eser 1004/1596 yılında istinsâh edilmiştir. *Xamsa*'nin ihtiva ettiği mesnevîler şunlardır :

1. *Matla' al-anwâr* (1^b - 33^b).

Baş : nr. 7' nin aynı.

Son :

بوکه ز زهتگه دار السلام بوی علیکی شنوم والسلام

2. *Şirin u Xusraw* (34^b - 77^b).

Baş : nr. 7' nin aynı.

Son ve istinsah kaydı :

چو بر خسرو سر آید زندگانی گناہش عفوکن دیگر تودانی

تم الکتاب بعون الله ملک الوهاب فی تاریخ دوازدهم شهر جمادی الثانی سنة ۱۰۰۴

3. *Macnün u Layli* (78^b - 105^b).

¹ Bu ferağ kaydı bütün mesnevîlerin sonunda pek küçük farklarla tekrarlanmıştır.

Baş :

ای داده بدل خزینه راز عقل از تو شده خزینه برداز

Son :

این نامه سزای آفرین باد انشاء الله کاینچنین باد

4. *Āyīnu-i İskandari* (106^b - 151^b).

Baş : nr. 7' nin aynı.

Son ve istinsah kaydı :

رسید از یتاق جان خسرو نکام بیک زخمه کن کار آنرا تمام
تمت الکتاب بعون الملك الوهاب بتاريخ شانزدهم شهر شعبان المعظم سنة ۱۰۰۴5. *Haşt bihişt* (102^b - 185^b).

Baş : nr. 7' nin aynı.

Son :

نامه من که حرز جاننش باد در قیامت خط امانش باد

9. *Xıdır Xān u Duwalrāni*.**İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi, nr. 176.**

Arkası meşin üstü ebrulu bez kaplı bir cild içinde 185 varak. 134 × 222 (80 × 143) mm. eb'adında. Kâğıdı bej renginde; üzerinde rutubet lekeleri var. Her sahifede mâvi, siyah, yıldız, yeşil ve beyazla çekilmiş cedvel içinde, güzel bir talik ile 12 satır. Bır çok varaklarda yeşil mürekkebin üzerinden, kimyevî tesirlerle iç kısım ayrılmış bulunuyor. 2^b 'de müzehheb başlık var. Bunun içerisinde *Kitab-i Xi'tr Xāni-i Xusraw-i Dihlavi* ibaresi okunuyor. 2^a ve 2^b 'de satır araları yıldızla doldurulmuş. Gene aynı sahifelerde hâşiyeler yıldızla yapılmış çiçek ve kuş motifleriyle süslenmiştir. 1^b ve 2^a 'da başka yerden alınarak buralara yapıştırılmış, gûy u çevgân oyununa hazırlık ve oyunun cereyanı sahnelerini tasvîr eden son derece ince yapılmış iki minyatür vardır. Hikâyenin kısımlarına âit başlıklar müzehheb müstatiller içinde olup yazısı ince siyah çift çizgi ile yazılıp harflerin ortası beyaz mürekkeple doldurulmuştur. Bütün sahifelerde çerçevelerin içindeki yazıya âit kısımlara ince yıldız püskürtülmüştür.

Yazmanın istinsah tarihi yoksa da IX./XV. asrın sonları veya X./XVI. asrın başlarına âit olduğu tahmin edilebilir. Kâtibi Qiwâ-maddin Muḥammad Şirâzi'dir.¹

Ba (2^b).

سر نامه بنام آن خداوند که خوبانرا بدلمها داد بیوند

¹ Krş. Sa'dî'nin *Kulliyat'ı*, *Eûstan'ı* ve *Hâız'ın Liwân'ı* gibi eserlerin müzehheb ve minyatürlü bâzı nüshalarının müstensihî olan Qiwâm b. Muḥammad Şirâzi, *Topkapı Sarayı... Farsça Yazmalar Katalogu*, nr. 540, 577, 635.

- Son (185^a).

خداوندا بسوئ رهنام که با آن رهنمای سوت آیم

10. Xıdr Xān u Duwalrāni.

Murad Buhari Kütüphanesi (Süleymaniye), nr. 253.

Kahverengi meşin şemseli, miklab ve şîrâzeli, tamir görmüş bir cild içinde 134 varak. 115 × 220 (60 × 158) mm. eb'adında. Kâğıdı az âharlı, saman renginde, filigranlı, rutübet lekeleri taşıyor. Her sahifede bir mâvi, iki kırmızı çizgiden mürekkep cedvel içinde tâlik ile 17 satır. Başlıklar kırmızı.

On bir beyiti baştan ve iki beyiti de sondan noksan olan bu nüsha tahminen X./XVI. asırda istinsah edilmiştir.

Baş (2^a) :

قصب پوشان شیرین کرد بآرد سار نیشکر در نیشکر زار

Son (134^b) :

بدو فضل خدایم کرد تسلیم همو صدق و کرم بخشد بتظیم

11. Şirin u Xusraw.

Fatih Kütüphanesi, (Süleymaniye), nr. 5325.

Kalîla ve Dima, Sa'dî'nin *Gulistan* ve *Būstan*'ı *Sindbad-nāma* ve *Tūti-nama* gibi eserlerin hulâsalarını veya bunlardan seçilmiş parçaları ihtiva eden bu mecmuanın (tavsifi için bk. Muḥammad b. 'Alî az-Zahiri, *Sindbad-nāma*, nşr. Ahmed Ateş, İstanbul, 1948, s. 94 (mukaddime) 105^a - 138^a varakkalarında Xusraw'ın *Haşt bihişt*'i bulunmaktadır. Mesnevî, bâzı kısımları nesirle kısaca nakledilmek, bâzı kısımları aynen alınmak sûretiyle mevzu bütünlüğü muhâfaza edilerek hulâsa edilmiştir. İstinsah tarihi yoktur. tahminen IX./XV. asırda istinsah edilmiştir.

Baş (105^a). آورده اند که شاه بهرام گور چون پدرش اجابت دعوت حق

تمود و از دار غرور بسرای سرور نقل کرد ...

Son (138^a).

نام او چون زگور نست یافت هم نگنبد سرای گور شتافت

12. Kasideler.

Şehid Ali Paşa Kütüphanesi (Süleymaniye), nr. 1349/9.

Fesrengi meşin, yıldız zencîrekli, şîrâzeli, meşin bir cild içinde 61 varak. 123 × 210 (81 × 170) mm. eb'adında. Kâğıdı az âharlı, hafif filigranlı ve bej renginde. Mâvi, beyaz, siyah çizgilerden mürekkep cedvel içinde güzel bir tâlik ile 13 satır.

Bu yazma, bir mecmua olup 2^a - 13^b sahifeleri arasında Xusraw'ın iki kasidesi vardır. Bunlar Abū Sa'îd al-Husaynî tarafından 996/

1588'da istinsah edilmiştir. Bu kasidelerden birincisi *Daryā-yi abrār*, ikincisi *Mir'at aş-şafā* adını taşır.

Daryā-yi abrār (2^a - 5^b).

Baş :

گوش شه خالی و مانگ غلغله درد سر است
هرکه قانع شد بخشک وتر شه بحر و بر است

Son :

یاریم توفیق ده کارم بجا نا وقت مرگ
آنچه فرمان خدا وسنت پیغمبر است

2. *Mir'at aş-şafā* (5^b - 13^b) :

Baş :

دل طفل است و پیر عشق استاد زبان دانش
سواد الوجه سبق و مسکت کتب دبستانش

Son ve istinsah tarihi :

نود رفت وشش و شصت و چل و بیست و نهم
شب یوم الحساب آمد نکردم کار حسابش

تم بالخیر بعون الملك المنان ... کتبه العبد ... ابو سعید الحسينی فی ٦٩٩

13. Mir'at aş-şafā.

Hâlet Efendi Kütüphanesi (Süleymaniye), nr. 815.

XII./XVIII. asra âit bir mecmuanın 20^a - 23^a varaklarındadır.

Yazmanın eb'âdi kasidenin bulunduğu sahifelerde 146 × 256 (90 × 195) mm. dir ince tâlik ile 20^a 'da 27, 23^a 'da 14 ve diğer sahifelerde 28 satırdır. Ayrıca sahifelerin sol kenarına, satırlara dik olarak, beşer beyit yazılmıştır.

Baş : nr. 12'nin aynı.

Son :

خدایا باک گردان چشم خسرو را زغیر خود
پس انگیزی نغای خویش روزی کن با سانش

14. Daryā-yi abrār.

Lala İsmâil Efendi Kütüphanesi (Süleymaniye). nr. 895.

Câmî'nin *Bahāristān*'ı ile başlayan bir mecmuadır. Tâlik ile yazılmış ve 99 beyit tutan kaside mecmuanın 81^b - 85^b varaklarındadır.

Baş : nr. 12'dekinin aynı.

Son :

چون ترقی انسان بر ملک دارد شرف
شهر جبریل جاروب در پیغمبر است